

Adriana Modrzejewska, Julia Nowak, Radosław Pujanek

SWPS Uniwersytet Humanistyczno-Społeczny

Wydział Zamiejscowy w Katowicach

Aspekt wychowawczy kluczowych teorii psychologicznych w kontekście prewencji dziecięcych zachowań niepożądanych

Streszczenie: Treść artykułu jest opisem wybranych teorii rozwoju człowieka i próbą przybliżenia koncepcji kryzysu jako zjawiska konstruktywnego lub destruktywnego w odniesieniu do rozwoju indywidualnego. Omówione w artykule są także stosowane metody wychowawcze z zakresu nauk humanistycznych. Powyższe zagadnienia zostały opisane w oparciu o teksty źródłowe z dziedziny psychologii rozwoju i pedagogiki. Przedstawione w tekście teorie są obecnie najczęściej prezentowane, ale nie wyczerpują listy wszystkich skonstruowanych do tej pory, jednakże autorzy zwracają szczególną uwagę na ich praktyczne zastosowanie w celu prawidłowego wsparcia rozwoju dziecka.

Słowa kluczowe: kryzys rozwojowy, rozwój, wychowanie, metody wychowawcze

Wstęp

Zachowanie oraz rozwój dziecka stało się przedmiotem badań naukowców już na przełomie XVII i XVIII wieku, wtedy, według Ariesa, pojawiła się pierwsza koncepcja dzieciństwa¹. XVIII-wieczny poeta William Wordsworth mawiał „Ojcem Człowieka – Dziecko Małe”, co wskazuje na znaczenie tego okresu rozwojowego w perspektywie całego ludzkiego życia.

Tym samym od lat badacze dowodzą, jak ważnym momentem w życiu człowieka jest dzieciństwo, jak ogromny ma wpływ na dalsze funkcjonowanie jednostki pod każdym względem. Przez lata badań i obserwacji powstało kilka koncepcji. Wśród badaczy, którzy skupili się na okresie dzieciństwa pojawia się nazwisko G. Stanley Hall, który jako pierwszy został prezesem Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego i w 1986 roku opublikował jedno z pierwszych badań nad dziećmi, w tym przypadku

---

¹ H.R. Shaffer, *Psychologia dziecka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 41.

nad jedynakami, które zatytułował „Dzieci osobliwe i wyjątkowe”. W swojej pracy sugerował, że „bycie jedynakiem jest chorobą samą w sobie” i postrzegał zachowania jako trwały objaw nieprzystosowania do środowiska. Następnie John B. Watson, zainspirowany poglądami Locke’a, który twierdził, że metodą wyjaśnienia ludzkiego zachowania są badania w kategoriach doświadczenia i uczenia się, użył po raz pierwszy terminu „behawioryzm” i spopularyzował go w środowisku psychologicznym. Rozpoczął on badania nad warunkowaniem strachu, gdzie obiektem badawczym był 11-miesięczny chłopiec, znany jako „Mały Albert”.

Piaget, szwajcarski uczonec, jest uważany za naukowca, który miał ogromny wpływ na kształtowanie się poszczególnych zagadnień psychologii rozwojowej. Twierdził on, że dziecko na podstawie obserwacji i własnych doświadczeń uczy się środowiska. To nie środowisko kształtuje człowieka, lecz dziecko samo na podstawie własnych spostrzeżeń nadaje mu kształt. Ideę tę nazwał „konstruktywizmem”, dając tym samym do zrozumienia, że dziecko dąży do własnego sposobu konstruowania świata². Ponadto wprowadził termin „epistemologii genetycznej”, który mówi o badaniu zmian w wiedzy, następujących wraz z wiekiem dziecka. Piagetowskie podejście można ująć w stwierdzeniu, że aby zrozumieć, w jaki sposób dziecko przyswaja wiedzę, trzeba dokonać obserwacji, jak w trakcie rozwoju dziecko oddziałuje na środowisko i na odwrot³. Kolejnym naukowcem, który przysłużył się badaniom nad okresem dzieciństwa był Zygmunta Freud, twórca myśli psychoanalitycznej. Freud, opierając się na wspomnieniach z dzieciństwa swoich pacjentów oraz własnych, stworzył teorię rozwoju psychoseksualnego, składającego się z kilku etapów: fazy oralnej, analnej, fallicznej, fazy latencji oraz fazy genitalnej. Ważnym momentem w karierze naukowej Freuda było również wprowadzenie terminu nieświadomości. Badacz twierdził, że każde dziecko rodzi się z konkretnym zasobem energii seksualnej, którą nazwał „libido”. Dziecko kierując ową energią do stref erogennych, osiąga kolejne, wymienione już wcześniej etapy rozwoju psychoseksualnego⁴. Libido jest określane jako siła motywacyjna większości naszych zachowań i jest jednym z podstawowych, nieświadomych procesów używanych przez człowieka. Badania nad rozwojem skupiają się głównie na dwóch podstawowych aspektach: pierwszy z nich to analiza zachowań i zdolności w określonych momentach rozwoju, drugi bada dynamikę zachowania. Na ich podstawie naukowcy konstruują i rozwijają swoje teorie.

---

² H. Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2004.

³ R. Vasta i in., *Psychologia dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2004, s. 38–39.

⁴ Tamże.

Etapy rozwoju człowieka wg Eriksona

Na szczególne wyróżnienie zasługuje związany z teorią psychoanalizy Erik H. Erikson, który wprowadził nową myśl, sugerującą, że rozwój człowieka wynika z wzajemnych oddziaływań pomiędzy instynktami wewnętrznymi a zewnętrznymi oraz kulturowymi i społecznymi oczekiwaniami⁵. Warto wspomnieć, że był on uczniem córki Zygmunta Freuda – Anny Freud i sporo czerpał z jego teorii. Następnie Erikson skonstruował teorię, która głosi, że rozwojowi człowieka towarzyszy w ciągu życia osiem kryzysów. Każdy z nich jest nowym wyzwaniem, trudnością charakteryzującą dany okres rozwojowy. Aby w pełni wykształcić swoją tożsamość, człowiek musi przejść przez owe kryzysy i pomyślnie je rozwiązać. Każdy moment kryzysu charakteryzuje się dwoma przeciwnościami, np. bliskość vs. izolacja. Erikson twierdzi, że aby doszło do rozwiązania kryzysu, jednostka musi doświadczyć jednego i drugiego aspektu oraz znaleźć równowagę między nimi⁶.

Jak już wspomniano, wyróżniono osiem kryzysów rozwojowych, każdy jest przypisany do określonego okresu w życiu człowieka. Pierwszy z nich przypada na pierwszy rok życia i określony został w kategoriach **ufność vs. nieufność**. Najważniejsze w tym okresie jest okazywanie dziecku czułości oraz trafne przewidywanie jego potrzeb. Kolejny przypada na okres wczesnego dzieciństwa – **autonomia vs. wstyd, niepewność**. Ważny aspekt w tym okresie to tzw. „trening czystości”. Dziecko w tym momencie ma szansę nauczyć się kontroli oraz pierwszego decydowania o sobie. Po tym okresie następuje wiek przedszkolny charakteryzujący się kryzysem **inicjatywa vs. poczucie winy**, w tym momencie rozwoju może dojść do konfliktu edypalnego z rodzicem, co może wzmacniać poczucie winy, a tym samym dochodzi do zwiększenia poziomu asertywności. Następnie w wieku szkolnym dochodzi do kryzysu rozwojowego, gdzie pojawiają się kolejne dwa bieguny – **pracowitość vs. poczucie niższości**. Ten moment wiąże się z przystosowaniem i przyswojeniem sobie podstawowych umiejętności kulturowych oraz norm panujących w społeczności i środowisku rówieśniczym. Ponadto dziecko przyswaja umiejętności szkolne i uczy się korzystać z narzędzi. Kolejnym okresem kryzysowym jest wiek pokwitania, gdzie jednostka powinna znaleźć równowagę pomiędzy dwoma aspektami, które zostały sformułowane przez Eriksona jako **tożsamość vs. pomieszanie tożsamości**. W tym momencie następuje definiowanie własnego „ja”, własnej tożsamości. Człowiek określa swoje role w społeczeństwie, redefiniując dotychczasowe. Dokonuje wyboru pracy, osiąga tożsamość seksualną, a także eksploruje nowe wartości. W chwili, kiedy jednostka osiąga wiek dojrzały, przychodzi zmierzyć się jej z **bliskością vs. izolacją**. To jest moment, w którym zakłada się rodzinę, przemija miłość młodzieńcza, pojawia się dojrzałe uczucie. Zaraz po tym człowiek osiąga wiek średni, w którym napotyka dwa kolejne aspekty kryzysu – **twórczość vs. stagnacja**. Jednostka spełnia się w życiu zawodo-

⁵ H. Bee, dz. cyt., s. 39.

⁶ Tamże.

wym, stara się przekazywać wiedzę i doświadczenia kolejnym pokoleniom. W pewnym momencie człowiek decyduje się na rezygnację z samego siebie na rzecz innych. Ostatnim kryzysem, z jakim przychodzi się zmierzyć, jest okres starości, w którym pojawiają się dwa bieguny – **integralność vs. rozpacz**. Niewątpliwie wartością, jaką się zyskuje w tym okresie, to mądrość wypracowana na podstawie przeżytych doświadczeń. Człowiek jest świadomy własnego „ja”, osiąga pełną tożsamość, akceptuje siebie takiego, jakim jest⁷.

Koncepcje psychologiczne a wychowanie

Na przestrzeni lat oraz w toku prowadzenia badań nad rozwojem człowieka powstało wiele teorii odnoszących się do całościowego funkcjonowania jednostki zarówno w jej rozwoju indywidualnym, jak i przystosowaniu społecznym. Koncepcje rozwoju człowieka oraz metody wychowawcze są silnie zależne od przyjętego paradygmatu. Wśród najważniejszych wyróżnia się koncepcję behawiorystyczną, humanistyczną oraz psychospołeczną. Należy zaznaczyć, że każda z nich traktuje o prawidłowym rozwoju psychologicznym, a wszelkiego rodzaju nieprawidłowości mogą prowadzić do patologizacji poszczególnych aspektów życia w dorosłym życiu człowieka.

Głównymi założeniami koncepcji behawiorystycznej są uwarunkowania zewnętrzne, które mają szczególnie wpływ na zachowanie (istota reaktywna). Istnieje podział koncepcji behawiorystycznej wychowania: wychowanie w skrajnej koncepcji behawiorystycznej i wychowanie w umiarkowanej koncepcji behawiorystycznej. Pierwsza z nich została stworzona przez Johna B. Watsona. Koncepcja ta jest przeciwwagą klasycznej psychologii introspekcyjnej. Według niego to, co przeżywa jednostka wewnątrz, nie wpływa w żadnym stopniu na zachowanie, a wręcz przeciwnie – zachowanie to odpowiedź na bodźce zewnętrzne. Wychowanie zatem jest oddziaływaniem wychowawcy na wychowanek. W konsekwencji tej teorii wychowanek może być pozbawiony prawa do własnej decyzji i może być traktowany przedmiotowo.

Wychowanie w umiarkowanej koncepcji behawiorystycznej (Carl Hovland, Robert Sears, John Dollard, Neal Miller, Hobart Mowrer, Joseph Wolpe, Albert Bandura) jest opisywane jako mniej skrajne w swoich założeniach. Autorzy zwrócili uwagę nie tylko na zmienne niezależne, jakimi jest otaczające środowisko, ale także zmienne pośredniczące lub niezależne – zakłócające. Warto też wspomnieć o warunkowaniu instrumentalnym, które gratyfikuje relacje pożądane oraz nagany i kary mające na celu zahamowanie zachowań niepożądanych⁸.

---

⁷ Tamże, s. 40.

⁸ M. Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2003, s. 59–63.

Odmiennej od koncepcji behawiorystycznej jest koncepcja humanistyczna, której czołowymi przedstawicielami są Abraham H. Maslow, Carl R. Rogers oraz Frederick S. Perls. Według niej jednostka jest samodzielna i nie ulega wpływom środowiska społecznego i fizycznego, a co za tym idzie, potrafi kierować swoim życiem i samodzielnie podejmować decyzje, za co odpowiedzialna jest wrodzona cecha człowieka – samoaktualizacja (*self-actualization*). W myśl tej koncepcji człowiek skupia się na własnym „ja”, które pomaga mu w dalszym rozwoju, nie angażując w to świata zewnętrznego. Wychowanie zgodne z założeniami koncepcji humanistycznej ma na celu stworzenie warunków do samorealizacji wychowanka, wyklucza narzucanie cokolwiek pod przymusem, a więc stawia na naturalny rozwój jednostki.

Inne założenie od powyższych koncepcji nakreśla koncepcja psychospołeczna. Jej pionierami są Alfred Adler, Erich Fromm, Karen Horney i Harry S. Sullivan. Ważnym czynnikiem w rozwoju i wychowaniu są stosunki interpersonalne w środowisku jednostki. Według H.S. Sullivana charakter interpersonalny mają: spostrzeganie, myślenie, zapamiętywanie i marzenia senne. Zachowania jednostki są zatem wytworem stosunków interpersonalnych. Nawiązując do tego stwierdzenia, E. Fromm zwraca uwagę na brak kontaktów interpersonalnych i uważa, że skutkuje to samotnością i wyobcowaniem, co jest dla jednostki destrukcyjne. Na proces wychowania mogą również wpływać warunki życia społecznego, w jakich żyją dzieci, młodzież i dorośli⁹.

Kryzys jako czynnik determinujący rozwój człowieka

W życiu człowieka kryzys można rozpoznać jako zjawisko rozwojowe lub niemające charakteru rozwojowego, co w obu przypadkach wpływa na jednostkę i determinuje jej zachowanie oraz społeczne funkcjonowanie na kolejnych etapach rozwoju. Kryzys o charakterze nierozwojowym najczęściej jest definiowany jako specyficzna reakcja na określone zdarzenie, które zagraża życiu lub zdrowiu człowieka, lub jego najbliższemu. Rozróżnienie kryzysów zaproponował Klaus Riegel w swojej dialektycznej koncepcji rozwoju. Oba rodzaje kryzysu są wynikiem asynchronii między czterema sekwencjami zdarzeń: wewnątrz-biologiczną, indywidualno-psychologiczną, kulturowo-społeczną i zewnętrzno-fizyczną¹⁰. Występowanie asynchronii między powyższymi płaszczyznami jest właśnie przyczyną kryzysów. Niezgodność między wewnątrzbiologicznym rozwojem a psychicznym rozwojem indywidualnym opisane jest jako przyczyna kryzysu rozwojowego człowieka. Natomiast zmiany środowiskowe (fizyczne i zewnętrzne – niezależne od jednostki), które są niezgodne z postępem kulturowo-społecznym, Riegel opisuje jako katastrofy, które w konsekwencji nie mu-

⁹ Tamże, s. 64–74.

¹⁰ M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa M., *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 80–82.

szą mieć znamion patologicznych¹¹. Rozpoznanie poszczególnych rozbieżności daje możliwość podjęcia działań prewencyjnych, co w sprzyjających warunkach pomaga w korygowaniu elementów wpływających na powstanie asynchronii. Ujęcie kryzysu w taki sposób nadaje mu znaczenia konstruktywnego i nadaje sens zmianom wstępującym w obrębie jednostki.

W procesie życia człowieka oraz na drodze empirii można wyodrębnić poszczególne etapy rozwoju, na które składają się określone i charakterystyczne zadania życiowe. Robert Havighurst w swojej koncepcji opisuje rozwój psychiczny jako proces wypełniania poszczególnych zadań, a ich realizacja może mieć mniej lub bardziej świadomy charakter. Havighurst wyróżnił szereg zadań rozwojowych, które muszą zostać spełnione, przechodząc od jednego stadium do następnego, co wpływa na prawidłowy rozwój jednostki. Według definicji autora zadanie rozwojowe (*developmental task*), to zadanie wyłaniające się w określonym momencie życia, a jego pomyślne rozwiązanie predestynuje dziecko i osoby dorosłe do efektywnego wykonania późniejszych zadań. Z drugiej strony, niepowodzenie może być powodem występowania trudności w późniejszych etapach oraz przyczyniać się do gorszego funkcjonowania człowieka w społeczeństwie¹².

Metody wychowania

Stosowanie właściwych metod wychowawczych może pomagać w zachowaniach prewencyjnych dotyczących kryzysów rozwojowych. Takie metody są stymulatorami zachowań, które mają za zadanie doprowadzić jednostkę do osiągnięcia wcześniej wyznaczonego celu wychowawczego. W zakresie nauk humanistycznych wyodrębnić można następujące metody wychowania:

- metoda modelowania
- metoda zadaniowa
- metoda perswazyjna
- metoda nagradzania
- metoda karania.

Metoda modelowania jest uznawana za jedną z najbardziej skutecznych. Charakteryzuje się nieświadomym przyswajaniem zachowań i postaw innych osób, a najczęściej takich, z którymi jednostka jest w bliskim kontakcie. Badania psychologiczne udowodniły, że osobami ze skłonnościami przyswajania zachowań są w szczególności dzieci. Zatem metoda modelowania to metoda dawania dobrego przykładu. Ważną kwestią jest, żeby zachowywać się przykładowie nie tylko w stosunku do wychowanka, ale także do innych osób. Wskazano czynniki, które wywierają większy wpływ na obserwatora. Należą do nich między innymi postrzeganie swoich kompetencji, dzięki

---

¹¹ Tamże, s. 67–68.

¹² Tamże, s. 67.

którym obserwator cieszy się prestiżem w swoim otoczeniu; szeroki zakres władzy wychowawcy, dzięki której może wesprzeć wychowanka w sferze duchowej i materialnej; widoczne podobieństwa do wychowawcy w zakresie kompetencji i zainteresowań; entuzjazm dla zachowań altruistycznych.

Metoda zadaniowa polega na powierzaniu jednostce zadania, które ma doprowadzić do konkretnego celu wychowawczego. Powierzanie takich zadań może mieć miejsce w rodzinie, w szkole, jak i poza nimi. Ważnymi elementami w tej metodzie są świadoma chęć i zainteresowanie, znajomość celu, zadanie na miarę możliwości jednostki, stopniowe zadania – od łatwych, po złożone, pochwały za wykonane zadanie.

Metoda perswazyjna, inaczej nazywana metodą perswazji, ma na celu uświadomienie dzieciom i młodzieży ich praw, obowiązków i powinności wobec siebie, jak i wobec innych; oddziałuje więc na świadomość moralną i społeczną, a także kształtuje system wartości moralnych.

Metoda nagradzania, to tzw. wzmacnianie pozytywne, czyli gratyfikuje zachowania pożądane nagrodami lub pochwałami. Metoda ta jest skuteczna wtedy, kiedy dana gratyfikacja jest pożądana przez dziecko. Nagradzanie pełni dwie funkcje: dzieci i młodzież uczą się wykonywać poprawnie zadania, które otrzymali od dorosłych oraz gratyfikacje wpływają na ich motywację.

Metoda karania jest najbardziej znaną i najczęściej stosowaną ze wszystkich metod. Polega na stosowaniu kar w celu zapobiegania zachowaniom niepożądanym. Metoda ta może obejmować takie zachowania, jak: „wyrażanie formalnej dezaprobaty w formie upomnienia lub nagany, wykluczenie z udziału w zabawie czy w innych formach życia zbiorowego, zawężanie marginesu swobód, w tym także ograniczenie lub pozbawienie uprawnień, przywilejów, funkcji, albo odebranie jakiejś rzeczy pozytywnej czy przyjemnej”¹³. Wiele osób wiąże tę metodę z negatywnym napięciem psychicznym u dzieci i młodzieży, co prowadzi do zachowań agresywnych¹⁴.

Połączenie psychologicznych koncepcji związanych z kryzysem rozwojowym z pedagogicznymi koncepcjami wychowania i stosowanymi metodami wychowawczymi stanowi dopełnienie mające zasadnicze znaczenie dla prawidłowego rozwoju dziecka.

Podsumowanie

Rozwój człowieka to zjawisko trudne do zbadania ze względu na wielość czynników ulegających zmianie oraz niedostateczną liczbę obiektywnych narzędzi badawczych. W zakresie nauk humanistycznych pewne koncepcje, które próbowaliśmy przybliżyć, powstały na drodze obserwacji człowieka, na przestrzeni lat i zmian, jakie w nim zachodziły oraz przyjmowania określonego paradygmatu. Można więc zało-

¹³ M. Łobocki M., dz. cyt., s. 204–205.

¹⁴ Tamże, s. 182–208.

żyć, że na prawidłowy rozwój jednostki składają się czynniki intrapsychiczne, biologiczne, środowiskowe, kulturowe i społeczne. Wsparcie rozwoju ze strony rodziny i najbliższego środowiska na poszczególnych etapach życia często jest silnie zależne od przyjętych metod wychowawczych. Badania z zakresu psychologii rozwojowej i pedagogiki mają ogromne znaczenie dla prowadzenia prewencji i korygowania zachowań niepożądanych lub społecznie nieakceptowanych, co może mieć znaczący wpływ na funkcjonowanie jednostki w życiu dorosłym.

Bibliografia

- Bee H., *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2004.
- Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2003.
- Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M., *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Shaffer H.R., *Psychologia dziecka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Vasta R. i in., *Psychologia dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2004.

Educational aspect of the key psychological theories in relation to prevention of child adverse behaviour

Abstract: This article describes selected theories of human development and juxtaposes the concept of crisis as a constructive and deconstructive phenomenon with the notion of personal development. The article reviews educational methods used in humanities. The article engages with literature from developmental psychology and pedagogy. Many of the presented theories are widely known, but other, less well-known theories are also discussed. The authors of this article focus on the practical function of such theories in order to support child development.

Keywords: development crisis, development, upbringing, educational methods